

СРПСКИ ПАТРИЈАРСИ СРЕДЊЕГА ВЕКА

Аутокефалну српску архиепископију, створену 1219, Стеван Душан подигао је 1346 на степен патријаршије.

И у образовању архиепископије, и у образовању патријаршије, није био претежан чисто религијски моменат. Када је Сава радио за независност српске цркве и самосталну архиепископију, тежња му је била да има потпуно одрешене руке и да слободно ради у цркви своје земље, несметано од сваког византиског утицаја. Он је желео да, преко независне цркве, спроведе своје планове и циљеве и да изврши организацију цркве онако како му се чинило да је најбоље и за прилике најпрактичније.

Душану је патријаршија била потребна за личне политичке сврхе. После сјајних својих успеха, Душан је хтео да буде цар. По схватањима тога доба, за цара је могао да га крунише само патријарх. На цариградског патријарха Душан није ни могао, није ни хтео да рачуна. Није могао, јер је он с Византијом крваво ратовао и његова слава и успех створила се на штету Византије. Није хтео, јер то би значило у крајњој линији да његову царску титулу санкционише страни патријарх и да он добија царску круну благословом другог неког. А Душан је хтео, бар и баш у том погледу, с разумљивим и оправданим разлозима уосталом, да буде потпуно самосталан. Он је освојио велики део Византије. Он с пуно поноса пише млетачком дужду да је „господар скоро целог царства Романије“. Душан је „цар Срблем и Грком“. Он улази у ту царевину, ту древну царевину велике и сјајне политичке традиције, царевину која је директни наследник и наставак античког Римског царства, као освајач. Њему не мора нико да призна ништа. Његово дело говори изразитије и непосредније, но ма какво признање, било с чије стране. Он само у својој личности продужава Византиско царство. Душан у својој држави има много византиског елемента. Он то изрично у својој титули и истиче. А ти Грци вековима већ имају цара и патријарха. Душан хоће да покаже и спољном формом да се у његовој земљи дешава нешто ново, да у Србији избија и да се развија нов политички процес, да се кида са старим традицијама, да Србија није више само наследна краљевина с архиепископом на челу, него да је то велика и моћна царевина с патријаршијом, исто као и Византија. Србија добаја „Црков Велику“, Патријаршију, а поглавар српске цркве је „милостију Божиом патријарх всем Срблем и Поморију“, или „всех српских земл и поморских“.

Столица српскога патријарха била је у Пећи. Али већ почетком 1382 г. патријаршијска столица помиње се у Жичи.¹

*

Извора за српске патријархе има врло мало. Стога је и немогуће имати јаснију и пунију слику о овом питању. Кратке белешке Данилова настављача доводе нас до избора Јефрема за патријарха, дакле дају податке само

¹ Василије Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Сремски Карловци, 1920, 126.

за два прва патријарха. О патријарху Јефрему познате су нам две веће биографије, које имају прилично појединости. Штуре белешке по разним записима не расветљавају скоро ништа. Уопште читава историја српске православне цркве, због оскудице у изворима, врло је нејасна и сасвим је сигурно да се многе, и многе важне, ствари никада неће разјаснити.

ЈОАНИКИЈЕ (1346—1354)

У тренутку кад је Душан прогласио патријаршију, на челу српске православне цркве био је архиепископ Јоаникије, који је на тај положај дошао после смрти архиепископа Данила II (1338). Непознато је Јоаникијево световно име и није ближе познат његов живот и каријера пре но што је заузео архиепископски положај. Зна се само да је пре тога био Душанов логотет. Нема сумње да је он имао способности и талента и да је уживао Душаново поверење, кад га је Душан поставио на упражњену архиепископску столицу. Пада у очи да Јоаникијев биограф изрично каже, да је Душан Јоаникија *поставио* за архиепископа, а да га није, дакле, бирао сабор.² Стога се мени чини да је у избору личности превагнуо неки лични, интимни, мотив и видим у томе велико и нарочито Душаново поверење према личности свога логотета, кога је, наравно, могао изближе да упозна и открије свакако особине, које се истичу и морају да цене. У два маха сасвим је јасно да је Душан у крупним државним питањима тражио Јоаникијево мишљење. Не треба губити из вида, да Јоаникије није био свештеник карриериста и да се он није много губио у теолошким расматрањима, него да је он у младим данима започео световну каријеру, да је био више практичан и реалан посматрач, него богослов.

Када је 1342 дошао Јован Кантакузин у Приштину, да понуди српском краљу савез против византиског цара Јована V, на састанку је био и архиепископ Јоаникије. До душе, приликом решавања тих крупних ствари, био је на окупу читав сабор. Али нема сумње да је у претресању питања узео учешћа и сам Јоаникије. Зна се да га је том приликом Душан врло срдечно дочекао и да му је чак и коња, на коме је јахао, повео за вођице и довео до места где се одјахује.³

На Цвети 1346 Душан је поставио Јоаникија за патријарха Срба и Грка, а на Ускрс (1346) патријарх Јоаникије, заједно с бугарским патријархом Симеоном, охридским архиепископом Николом и светогорским калуђерима, крунисао је Душана за цара. Три године доцније, на Спасовданском сабору који је донео Законик, био је и Јоаникије.

Акт самовласног Душановог прогласа патријаршије, цариградска црква није могла ни да оправда ни да одобри. У Византији, услед политичких размирица, били су у тај мах прилично збуњени и нису имали времена да се позабаве српским питањем. Али, чим су они средили своје прилике, узели су у разматрање Душанов рад и цариградски патријарх Калист (1350—1354) анатемисао је новог цара и патријарха, заједно са архијерејима.⁴ Ово анатемисање било је за првог патријарховања Калистовог.⁵ То закључујем по овоме: Настављач Данилов прича да је Душан желео да регулише стање створено после изрицања проклетства, али му смрт прекинути жељу.⁶ Како је Калист постао по други пут патријарх 1355, а од бацања анатеме па до Душанове намере да се измири с византиском црквом, требало је да прође,

² Ђ. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских, написао Данило и други, 1866, 378.

³ Константин Јиречек, Историја Срба IV, 37.

⁴ Данило 381.

⁵ Калист је био патријарх по други пут од 1355 до авг. 1363: Karl Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur², München, 1897, 1149; Јиречек (Историја Срба I, 287 н. 5) ставља погрешно до 1364.

⁶ Данило 381.

ипак, мало времена, то се свакако анатемисање десило негде 1354 најдоцније. Филип Мезиер, биограф Петра Томе, легата папе Иноћентија VI, говори о преговорима Петра Томе с Душаном у мају 1355. Занимљиво је да Мезиер Душана ту редовно зове краљем, а не царем.⁷ Мезиеру, који је врло добро упућен у ово важно и деликатно питање преговора, немогуће је да је остао непознат став цариградске цркве. Мезиер је имао разлога да буде непријатељски расположен према Душану, јер је Душан врло хладно примио папино посланство. Али је Мезиер исто тако могао Душана да ословљава краљем зато што му је царску титулу оспорила грчка црква и то православна грчка црква, којој — по верском убеђењу — и сам Душан припада.

Срби су ставом цариградске цркве били збуњени. Њихов цар и патријарх били су проклети. Већ Данилов настављач тешко пребацује Душану, што је изабрао себи патријарха Србима „не по закону и с благословом цариградског патријарха, као што је ред“, него је насилно поставио Јоаникија.⁸ Још осам деценија после тога писао је Константин Костенски у биографији деспота Стевана Лазаревића,⁹ како Душан „преступи предели отаца својих и постављајет се самовластно цар“. Није се уживало у тој спољној слави. Прилике после Душанове смрти и особито после поразне битке на Марици и смрти цара Уроша, биле су страшне. Избезумљени, запрепашћени фаталношћу догађаја и тешком стварношћу, људи су постајали малодушни и склони сваком празноверју. Објашњење узроцима тражило се најчешће тамо где га нема, или има врло мало. Стога су се и осули тешки прёкори на првог српског цара, који је напустио прадедовске традиције и зажудео за царском славом и патријаршијом. Кад је почело све да се ломи, пада и пропада, пронашло се и видело се да је Душан поставио српског патријарха „јакоче не подобајет“.

Чим је заузео патријаршиску столицу, Јоаникије је, наравно уз сарадњу цара Душана, отпочео извесне реформе у унутрашњој управи цркве. Као некада код Саве, и овога пута осећа се тежња да се црква национализује. Грчки митрополити у областима цара Душана, до тада под јурисдикцијом цариградског патријарха, уклоњени су, по Јоаникијевом савету, а на њихово место постављени су Срби. По себи се разуме да то није ишло глатко и без негодовања. Митрополити су тешка напуштали своја места, а свакако да су и верни били незадовољни. Тако мислим да треба протумачити речи Данилова настављача: „и бивает беда и злоба не мала“.¹⁰ Скопска митрополија добила је у црквеној хиерархији првенство и постала је првопрестолна митрополија (πρωτοθρόνος).¹¹ Уз Јоаникијеву сарадњу Душан је донео решење, да игумани Бањске, Дечана и Св. Арханђела седе на саборима „на особне трпезе с игумани забрдским“.¹² У неколико махова Јоаникије се помиње како даје пристанак при потврђивању извесних добара.¹³

Јоаникије је обратио пажњу и подизању цркава на страни. Он је сазидао у Палестини цркву Св. Илије на Кармилској гори и цркву Св. Николе на брду Тавору.¹⁴

У другој половини 1354 г. Мађари су напали Србију. Они су били продрли дубоко до Рудника, а у јуну 1354 мађарски краљ Лудвиг био је у Београду. Душан с војском пође Мађарима у сусрет и биваковао је на Па-

⁷ Acta Sanctorum, ianuarii II, 998. Одељак који говори о мисији Петра Томе у Србији превео је на српски и издао Ђ. Даничић, Гласник XXI, 1867, 277—288. Упор.: Миодраг Ал. Пурковић, Авињонске папе и српске земље, Пожаревац, 1934, 63—4

⁸ Данило 380.

⁹ Гласник XLII, 1875, 257.

¹⁰ Данило 381.

¹¹ Јиречек III, 78.

¹² Стојан Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, 1912, 697 бр. CLVI.

¹³ Ibid. 305, 676, 758.

¹⁴ Данило 379; Новаковић, Законски споменици 428.

кларима, одакле је писао патријарху Јоаникију и молио га да што пре дође у манастир Жичу. Није данас ближе познат овај „Жички договор“ између цара и патријарха. Али се мора постављати питање; зашто је у августу 1354 Душан звао Јоаникија и какав је то важан и неодложан договор имао да се сврши. Поуздано је да је баш у то време некако отишло Душаново посланство у Авињон, да преговара с папом о Душановом преласку у католичанство и сарадњи с Куријом против Турака. Средином јуна 1354 решено је у млетачком сенату да се посланици српског цара препоруче на Курији и код кардинала Млетачке Републике. Већ 29 августа те исте 1354, управо кад је Јоаникије био с Душаном у Жичи, послао је папа Иноћентије VI из свог летњег дворца у Вила Нове Душану писмо, из кога се види да је у тај мах српска делегација већ разговарала с папом.¹⁵ Ово чудно временско поклапање папиног одговора Душану и Душановог разговора с патријархом наводи ме на помисао да у томе треба гледати неку узрочну везу. Патријархова фигура овога пута и сувише јасно излази на први план. Душан је овога тренутка у отвореној офанзиви према Мађарима. А рат је чисто војничка, стратегиско-тактичка ствар, где свештеничко знање не може да да сигурна упуства и добре планове. Ни искусни и прекаљени војник, какав је био Душан, који за собом има четврт века ратничког искуства, који је у бојевима још од Велбужда, ни тај искусни Душан, кажемо, није имао потребе за ратничким плановима и саветима тако мало стручно упућеног лица, као што је патријарх. Остаје само да је Јоаникије имао да разговара с Душаном о преговорима с папом. То је и политичко и верско питање. А ко је, бар по природи свога положаја, позванији да разматра то питање од патријарха?

Шта је патријарх Јоаникије тада излагао Душану, какав је он план и став имао — то се нигде не каже. Али симптоматично је да се патријарх „по мало днеш“ тешко разболео баш у току тих разговора и зажелело да га понесу у Пећ. Онако болног понеше га, али он жив не стиже у патријаршију. Смрт му прекинула живот у Полумиру у Сутесци (на Ибру) 3 септембра 1354. Његово мртво тело однето је у Пећ, у патријаршиску цркву, и положено је у гробницу, коју је патријарх себи био одредио.¹⁶ Јоаникије је био на челу српске цркве 16 година и осам месеци.¹⁷

Душанови започети преговори с Куријом продужени су. На Бадњи дан 1354 послао је папа Иноћентије VI из Авињона писмо и патријарху Јоаникију.¹⁸ На Курији се још није знало да је патријарх Јоаникије умро. То очевидно сведочи да је папа рачунао на Јоаникијево учешће у разматрању кренутог питања. Писмо се односи на Душанове преговоре с Куријом. Папа истиче у писму како је Јоаникије незаконитим путем дошао на патријаршиски положај и скреће пажњу патријарху, да би требало он међу првима да сазна и позна истину и тим путем да поведе своје стадо. Препоручује му своје легате и моли га да их лепо прими и нека поради да се српска црква што пре препороди на опште добро и спас, а патријарха ће за то Бог наградити.

У пећкој патријаршији сачувана је фреска,¹⁹ прилично оштећена, која претставља Јоаникија још док је био архиепископ. Јоаникије је ту приказан као човек у зрелим годинама, али још у пуној снази. Тек по која седа види се у бради. Ипак, на основу ње не може се ближе одредити Јоаникијева старост.

¹⁵ М. Пурковић, Авињонске папе и српске земље 60—1.

¹⁶ Данило 379.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Augustin Theiner, Vetera monumenta historica Ungariam sacram illustrantia II, 1860, 13—4. Упор.: Пурковић, Авињонске папе и српске земље 62.

¹⁹ На ову фреску скренуо ми је пажњу проф. г. др. Радослав М. Грујић.

САВА I (1354—1375)

Када је патријарх Јоаникије умро, Душан је био у околини Рудника, у рату с Мађарима. Тек у јесен Душан се спустио на југ и српски и грчки сабор у Серу изабрао је у новембру²⁰ 1354 године за патријарха Саву. Пре избора за патријарха, Сава је био игуман манастира Хиландара на Св. Гори. О његовом пореклу, световном имену, години и месту рођења, као и о његовом животу од кад је ушао у монашки ред — не зна се ништа. Околност да је био игуман Хиландара, свакако сведочи да је он улазио у обзир за патријаршиски положај. Његов претходник, иако не непосредни, архиепископ Данило II, био је исто тако игуман у Хиландару. Први Душанов патријарх почео је своју каријеру као световно лице. Било је потребно да дође на патријаршиски положај лице које за собом има монашку каријеру.

Нови патријарх Сава сарађивао је с Душаном само годину дана. Изворно за ту годину дана, Сава се помиње само у два маха — у једној Душановој повељи из последње године његове владе и живота²¹ и на Душановом сабору, држаном у току маја 1355 у Крупиштима на Овчем Пољу.²² Како је управо у то време дошло у Србију посланство папе Иноћентија VI, поводом отпочетих Душанових преговора с Куријом, није искључено да је српски сабор због тога, или бар и због тога, заседао и да је претресао питање српског става и оријентације у овом погледу.²³

У време цара Уроша, патријарх Сава помиње се два пута. Једном даје (10 априла 1357) пристанак, да цар Урош дарује острво Мљет Басету Биволичићу и Трипету Бучићу,²⁴ а 1361 потврдио је Сава на Сопотници села извесног челника Милоша, дарована Хиландару.²⁵

Најкрупнија ствар која се десила за време патријарха Саве — то је рад на измирењу српске и византиске цркве. Душан је прогласио патријаршију, патријаршија је стварно постојала, али она није била призната. Не само то; она је била под тешком клетвом поглавара старе васељенске патријаршије. За време Савино скинута је анатема и патријаршија и правно призната, те с компетентне стране добила право на живот.

Позадина скидања анатеме са српског цара и патријарха лежи у чисто политичким приликама тога доба. У скидању анатеме, од почетка до завршетка, има три фазе: 1363, 1368—71 и 1375.

Када је Мурат (око 1363) освојио Дидимотик, а убрзо и Чорлу, Византинци су били у недоумици шта треба радити. И као што су, анатемисући српског цара и патријарха, били екстремни, тако су и овога пута били и сувише ударили у крајност. Сам патријарх Калист, исти онај Калист који је проклео ново царство и нову патријаршију, понизно је дошао у Сер, у исти онај Сер после чијег пада у српске руке Душан проглашује себе царем и где је патријарх Сава изабран за поглавара цркве. Калист је дошао удовици анатемисаног цара, тада већ монахињи Јелисавети,²⁶ да преговара о савезу са Србијом против Турака. Нема сумње да су у тај мах у Цариграду били готови на велике концесије. Калистова смрт, међутим, (21 јуна 1363) преки-

²⁰ Данилов настављач каже да је Сава био патријарх 20 година и 5 месеци (Данило 384). Како је он умро 29 априла 1375, излази да је изабран за патријарха 29 новембра 1354. Али тешко да је Данилов настављач рачунао баш у дан. Стога ми изгледа вероватна комбинација Илариона Руварца (О кнезу Лазару, Нови Сад, 1887, 103) да је Сава постао патријарх „или о Аранђелу или на празник Васеденија пресвете Богородице“. Упор.: Љуб. Стојановић, Житија краљева и архиепископа српских од архијеп. Данила и других, Глас CVI, 1923, 112.

²¹ Новаковић, Законски споменици 739.

²² Ibid. 429, 433, 719.

²³ Пурковић, Авињонске папе и српске земље 64 у нап.

²⁴ Новаковић, Законски споменици 310 бр. 1.

²⁵ Ibid. 440—1.

²⁶ О времену кад се покалуђерила царица Јелена: М. Пурковић, Прилози за књижевност, језик, историју и фолкор XII 2—3, 1932, 167.

нула је политичке преговоре.²⁷ Каква чудна случајност! Цариградски патријарх који је анатемисао цара Душана умро је баш у Серу, поводом чијег је освојења Душан и зажудео за царском круном.

Друга фаза у измирењу цариградске и српске цркве настаје 1368 године. Деспот Угљеша је у ово доба сасвим раскинуо с царем Урошем и Душановом удовицом Јеленом. Његова област била је прва на ударцу Турцима. Зато је он вољан на компромис у првом реду с Византијом. И док пет година раније иницијативу за споразум даје Византија, овога пута та иницијатива потиче од деспота Угљеше. Он је дао највеће повластице византиској цркви и сва права у својим областима, која су припадала српском патријарху, Угљеша је вратио цариградском патријарху. Угљеша је отишао у својим попуштањима још даље. Он је јавно и отворено осудио читав Душанов црквени рад. У свом писму цариградском патријарху (од марта 1368) Угљеша с пуно горчине говори о раду првог српског цара, наводећи да је Душан, између осталог, „погазио старе црквене уредбе и грдно порушио од отаца остављене границе... начинивши се као неки небески судија и законодавац“. Угљеша даље истиче како је Душан поставио неканонски патријарха, коме је дао области оцепљене од цариградске цркве. Тако је Угљеша извршио измирење с византиском црквом и вратио јој сва права.²⁸ Формално измирење свршено је 1367, али потврда о том издата је тек у мају 1371 и тада је изабран грчки митролит за области деспота Угљеше.

Овако кренуто и решено питање сасвим је разумљиво. Угљеша је највише изложен турској опасности. А Турци су се показали као противник који се мора поштовати и кога се треба плашити. Савез с Византијом у тако критичном моменту није на одмет. И у замену за то треба дати оно, што је, како тачно рече Новаковић,²⁹ изгубило било практични смисао. Угљеша је баш имао у својој области највише грчког елемента, који је новим стањем и нарочито новом Душановом политиком, био највише погођен и имао највише оправданог разлога да буде незадовољан. Гледајући реално и решавајући ствари практично, Угљеша је учинио такав потез који задовољава двоструко и доноси користи са две стране — споља и унутра.

Угљеша је ово питање решавао потпуно независно и самостално и то измирење с византиском црквом било је само делимично. Цар Урош остао је у овом питању по страни. Ускоро је дошла битка на Марици, која је однела и Угљешу. Два месеца доцније нестаје и последњег Немањића, а у Србији завлада обезглављеност. Многа крупна и ситна господа воде борбу о превласт.

Тада питање измирења између српске и грчке цркве улази у трећу и завршну своју фазу. Три деценије скоро после прогласа патријаршије, онда када Србија више нема цара, коме би у духовној хијерархији одговарао патријарх, онда када је огромна Душанова царевина сведена на малу и још недовољно сређену кнежевину, скинута је анатема са српског патријарха и патријарх признат. У претходним фазама јасно је ко је иницијатор за измирење. У први мах то желе сами Грци, други пут то питање креће Угљеша. Овога пута та иницијатива не потиче ни од једног политички заинтересованог лица. Идеју за измирење даје монах старац Исаија. То је мало необично. Стога сам и ја, као и Руварац,³⁰ радо склон да верујем да је Исаија само био тумач жеље тадањег цариградског патријарха Филотеја и да је он по његовим упутствима кренуо ово питање код кнеза Лазара и предузео кораке за измирење.

У биографији патријарха Саве прича се како је Исаија дошао кнезу Лазару и изложио му тешко стање које је наступило после одлучења српске

²⁷ Стојан Новаковић, Срби и Турци XIV и XV века, Београд, 1893, 148—9. Руварац узима да је Калист долазио Јелени у Сер 1364 (О кнезу Лазару 139), али Калист је умро већ 1363 г.

²⁸ Новаковић, Срби и Турци 150—3.

²⁹ Ibid. 157.

³⁰ О кнезу Лазару 140.

цркве. Лазар је упутио старог монаха на патријарха Саву. Сава, који је биран за патријарха још док је цар Душан био жив, који је пуних двадесет година на челу цркве, који је преживео велике кризе, дуго се колебао и није био расположен за компромисе и мирења. Он је знао како је Угљеша решио то питање. Угљеша је могао у својим попуштањима да иде до краја и још увек да не изгуби ништа. Али би за Саву, на српско-грчком сабору изабраног патријарха, било понижавајуће да чини неке уступке. Савин биограф изрично каже, да је Исаија једва умолио Саву да пристане на рад за измирење. Не каже се, али се по себи разуме, да је упорни патријарх пристајао само на часно измирење, које би задржало *status quo*, т.ј. апсолутно независну цркву с патријархом на челу, измирење које би донело и званичан пристанак и ослободило цркву проклетства. Тај Исаијин разговор с кнезом Лазаром и патријархом био је негде крајем 1374, а одлазак у Цариград почетком 1375 године.³¹

За одлазак на цариградски царски и патријаршки двор, да се тражи скидање анатеме, састављена је нарочита делегација. Поред Исаије, чланови делегације били су: бивши светогорски прот Теофан, два Исаијина ученика — Силвестар и Нифон и с њима као тумач („толковатељ“) поп Никодим Грчић из Костура.³² У циљ мисије били су упућени сабор и властела. Посланство је уз пут свратило и старој царици Јелени, монахињи Јелисавети.³³ Свакако желео се и њен пристанак. Она, можда, више није имала нарочитог ауторитета, њена је слава давно већ била на заходу, али она је била удовица цара с кога треба скинути анатему, жена човека који је прогласом патријаршије створио тешко стање и провалију између две цркве, она је била та коју је пре скоро тридесет година, у пуној женској снази, крунисао за прву српску царицу патријарх који је био анатемисан. Сад је она оронула старица под калуђерским велом, без некадањег сјаја, без мужа и без јединца сина. Остале су јој само још успомене. Стара, сломљена тугом, можда је и она желела да се ово питање реши. Можда је она знала како је на све ово гледао сам Душан и да ли је и шта је намеравао да предузме. Најзад, или пре свега, десет година пре тога баш њој је долазио цариградски патријарх поводом питања о коме је делегација имала у Цариграду да решава. Није било на одмет чути шта зна о томе Јелена да каже и имати, бар приближан, план у ком смислу могу да отпочну и теку преговори.

И византиски императори Јован и Манојло и патријарх Филотеј лепо примише српско посланство, скидоше тешку клетву с мртвих царева Душана и Уроша, с патријарха Јоаникија и Саве и свих живих и мртвих архијереја и јереја. У Цариграду признадоше српског патријарха.³⁴ Том приликом решено је, да — ако Срби опет узму грчке области — не мењају грчке митрополите. У том погледу Византинци су били врло осетљиви и желели су да резервишу себи право на митрополите, у случају да њихове области понова дођу у српске руке. Завршивши рад, посланство крене за Србију. Заједно са српским посланицима пођоше, као претставници цариградске цркве, и два Грка, Матија и Мојсије. Они су дошли у Призрен и у манастиру св. Арханђела код Призрена, на Душановом гробу, отслужена је за-

³¹ Ibidem; Hilarion Ruvarac, Pop Nikodim, der este klöstergründer in der Walachei, Archiv für slavische Philologie XI, 1888, 355; Гласник XLII, 1875, 258—9.

³² Данило 382; Н. Лучић, Животопис старца Исаије, Гласник 56, 1884, 75—6. Ср.: Руvaraц, О кнезу Лазару 134—41. О попу Никодиму Грчићу писао је специјално Руvaraц (Archiv f. slav. Phil. XI, 354—363).

³³ Новаковић је мислио (Срби и Турци 139 н. 1) да је Јелена тада била „на неком од немањихских имања у околини Призрена или Приштине“.

³⁴ Не може се бранити гледиште Михаила Ласкариса (Le patriarchat de Peć a-t-il été reconnu par l'Eglise de Constantinople en 1375? објављен у Mélanges Charles Diehl I, 171—5) да византиска црква 1375 г., приликом измирења, није признала српску патријаршију. На неоснованост Ласкарисових излагања ја сам већ раније (Авињонске папе и српске земље 83 н. 3) скренуо пажњу.

једничка литургија и објављено је скидање проклетства. Српски патријарх Сава није доживео³⁵ да види ово свечано измирење. Он је умро недељу дана после Васкрсења, на мали Ускрс, 29 априла 1375 године.

После измирења српске и грчке цркве, каже се у житију патријарха Саве, беше велика радост и весеље, јер се удови сјединише с главом и црква доби понова своје „благословије“.³⁶ Нема сумње да су и држава и народ и, у првом реду црква, добро примили решење овога питања. Српска патријаршија је била призната.

ЈЕФРЕМ (1375—1380)

После Савине смрти, поставило се питање избора новог патријарха. За патријаршки положај било је врло много претендената и амбициозних кандидата, који нису бирали средства да би се дочепали положаја. Данилов настављач не говори ни мало лепо о приликама пред Јефремов избор и о личностима кандидата.

Сабор, сазван у Пећ, на позив кнеза Лазара и Ђурђа Баошића,³⁷ у циљу да избере поглавара цркве, и сам је био на муци и у недоумици. На сабору се јавила и опозиција и духови су били прилично узнемирени. Шта је та опозиција хтела, ко је њу водио и које у њој био — не зна се. Не бих рекао ни да је опозиција заступала и бранила неко чисто начелно питање. У тај мах не видим ни једно крупно начелно питање.³⁸ Пре ће бити да се ту водила борба на неком личном питању. Мислим да нисам далеко од истине, иако знам да остајем усамљен с таквом комбинацијом, кад кажем да се на сабору радило о томе да ли ће нови кандидат бити човек кнеза Лазара, или човек Баошића. Истина, две године пре заседања овога сабора, тачно речено: 30 новембра 1373, исти тај Ђурађ Баошић писао је Дубровчанима да му не морају давати никаквог дохотка од тренутка „ако тко буде цар господин Срблем и властелом и земљи српској“.³⁹ Али крупно је питање да ли је он веровао да је овога пута „цар господин Срблем“ баш кнез Лазар. Затим, Баошићи су јасно и отворено сарађивали с Папском куријом и имамо поузданих вести о интимним везама.⁴⁰ Ако би се и с тим рачунало, онда би било и логично и психолошки објашњиво што је на сабору било осуство једнодушности.

Најзад, у току дебате, нашла се компромисна средња линија, која по правилу увек спасава кад се удари у крајности и вуче у страну. Избор паде (3 октобра 1375) на испосника Јефрема, пореклом Бугарина. Погоднији избор у онаквој атмосфери, каква је завладала сабором, није се заиста могао учинити. Јефрем је био странац, Бугарин, који није ушао у вртлог сукоба. Затим, то је био пустињак, аскета, који је цео свој век провео по гудурама и пећинама. Најзад, то је био старац, који је већ прилично зашао био у године. У шездесет и петој години, колико му је у тренутку избора за патријарха било, човек се тешко решава ма на какве политичке авантуре и може да буде врло сталожен, чак претерано сталожен и обазрив, да се плаши и зазире од свачега.

³⁵ Жиречек је писао (Историја Срба IV, 168) да је Сава још био жив приликом измирења цркава. По причању Савиног биографа (Данило 383), Сава је умро у време кад се радило на измирењу цркава. Да је Сава, када су изасланици цариградске цркве дошли, био већ умро, схватио је и др. Радослав М. Грујић (Народна енциклопедија Ст. Станојевића IV, 4).

³⁶ Данило 381—4; Гласник 56, стр. 75—6.

³⁷ О сабору упор.: Иларион Руварац, О кнезу Лазару 143—5.

³⁸ Панта Срећковић (Гласник 64, 1885, 285—7, 355—8) мислио је да је на том сабору вођена борба између, како их је он крстио, „грчке“ и „српске“ партије и да је спорно питање било измирење цркава. Али, како су Срби добили пуну сатисфакцију, читаво Срећковићево излагање треба потпуно отклонити.

³⁹ Љуб. Стојановић, Старе српске повеље и писма I, 1929, 107.

⁴⁰ М. Пурковић, Авињонске папе и српске земље 74—6.

Ужаснут кандидацијом и сазнањем да он треба да буде патријарх, Јефрем је сузних очију преклињао да га поштеде те почаст и да изберу друго лице, али га, ипак, убедише да он управо треба да буде.⁴¹

Патријарх Јефрем био је родом из Бугарске. Рођен је око 1311 године. Још у младим данима заволео је монашки живот и хтео сам да живи тим животом, али му је породица ускраћивала да испуни своју жељу. Ипак он напусти кућу и закалуђери се (око 1334). Неко време живео је у Хиландару, на Светој Гори Атонској, а онда напусти Св. Гору, пође у неко Ибровско Острво близу Филипопоља, па одатле дође у Србију и живео је у Пећи, а затим у некој пустињи код манастира Дечана, проводећи дане у посту и молитви. После Душанове смрти, настадоше у Србији неред и завлада велика несигурност. Разбојници, за које је Душан предвидео онако тешке и строге казне у свом Законику, осилише се, почеше да уносе у мирно становништво страх и немир и „као љуте звери нападаху“, како дословно рече Јефремов биограф. Тако нападоше једном и на пећину мирног пустињака Јефрема и с исуканим мачевима затражили му паре. Када је патријарх Сава сазнао шта се десило с испосником и пустиножителјем Јефремом, подигао му је ћелију у Ждрелу Пећком, позвао Јефрема из дечанске пустиње и одредио му да станује у Ждрелу. Сам патријарх Сава често је посећивао Јефрема и говорио с њим „от душеползних словесех“. Монаси из околних манастира и пустиња долазили су Јефрему и поучавали се код њега.

Јефрем није био много задовољан својим новим положајем. Он је желео да се повуче у миран живот, те даде оставку на патријаршиски положај и оде у Душанов манастир светих Арханђела код Призрена (1380), где је проживео девет година. Ту је (1387) писао летовник грешни инок Никодим Мрчета „при господине и учители бившим патријарсе кир Јефрем е“.⁴²

На Јефремово место дошао је за патријарха Спиридон, али је он убрзо умро, те је Јефрем неко време био понова патријарх, до избора Данила за патријарха. Јефрем се после сасвим повукао из јавног живота, отишао је у пећину у Ждрелу Пећком, где је и умро у дубокој старости 15 јуна 1399, тачно у дан десет година после битке на Косову. Сахрањен је у пећној цркви, а ускоро после смрти проглашен је за свеца. Епископ Марко написао му је биографију и службу. Јефрем је последњи патријарх чија је биографија сачувана и данас позната. О свим осталим патријарсима после њега до нас су допрле само фрагментарне вести.

СПИРИДОН (1380—1389)⁴³

Када је патријарх Јефрем поднео оставку на положај (1380) и отишао у манастир св. Арханђела Михаила и Гаврила код Призрена, изабран је на сабору за патријарха Спиридон. О Спиридону пре избора за патријарха не зна се ништа.

Године 1380 Спиридон је потврдио повељу кнеза Лазара, којом се уступају нека села Хиландару.⁴⁴ Спиридон је потврдио и, иначе сумњиве аутентичности, повељу кнеза Лазара за манастир Ждрело у Браничеву (Горњак).⁴⁵ Другог марта 1382 Спиридон је био у Жичи, где је присуствовао

⁴¹ Данило 384—6, Stojan Novaković, *Život srpskog patrijarha Jefrema*, *Starine XVI*, 1884, 36—40; Душан Д. Вуксан, Епископ Марко, Ловћенски одјек, 1 2—3, Цетиње, 1925, 89—95.

⁴² Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, 1902, бр. 157.

⁴³ Јиречек (IV, 169) узима да је Спиридон патријарх од 1379, а Новаковић (*Starine XVI*, 36) и Рад. М. Грујић (*Народна енциклопедија II*, 148—9), да је патријарх од 1382 год. Ослањајући се на оно место у Јефремовој биографији где се каже да је он провео у манастиру св. Арханђела девет година, а Спиридон је умро 1389, ја сам узео као годину Спиридонова избора за патријарха 1380. Уосталом, у једној повељи од 1380 Спиридон се помиње као патријарх.

⁴⁴ Новаковић, *Законски споменици* 450.

⁴⁵ Ibid. 772—4. О аутентичности повеље манастира Горњака в.: Миодраг Ал. Пурковић, *Виминациум и Браничево (Браничевски весник II, 1934), сеп.-от. 7.*

када је Лазар потврдио дар манастиру Дренчи.⁴⁶ Последњи помен о њему је од 19 јануара 1389, када је потврдио задужбину Обрада Драгојлалића, цркву св. Ваведења у Ибру.⁴⁷ Преживео је битку на Косову и умро је два месеца после тога 11 августа 1389 године.⁴⁸

ДАНИЛО (1390—1396)

После смрти патријарха Спиридона (11 августа 1389), због мутних времена, сабор није могао да се састане. У житију патријарха Јефрема прича се,⁴⁹ како је ускоро после Косовске битке Спиридон умро и црква остала удова. „Турци једнако ратују и не може да се састане сабор“. Стога је позван стари Јефрем из манастира да привремено врши дужност патријарха. Прилике су биле врло тешке. Србија је остала без кнеза, а кнежевску власт вршила је кнежева удовица Милица са два нејака своја сина.

Једна од непријатних по Србе последица боја на Косову била је и обавеза да се мезимица на крвавом разбојишту палог кнеза, Оливера, да султану у харем. Она је, по договору између кнегиње Милице и сина јој Стевана и по споразуму с патријархом и клиром, дата султану Бајазиту, како би било спасено „стадо христоименито“.⁵⁰ То је било 1390 год.⁵¹ Константин не каже да се о тој ствари говорило на сабору. А то више није била само породична, него општа државна, ствар. Вероватно је, онда, да се сабор, да пођем за речима и излагањима Јефремова биографа, још није био састао. Према томе, ни Данило још није био изабран и тај патријарх који се питао за савет и дао свој глас и пристанак, да се Оливера да Бајазиту, био је стари Јефрем.

Али приликом преноса мртвог тела кнеза Лазара из Приштине у манастир Раваницу (1391), што је учињено са саветом патријарха,⁵² несумњиво да је био већ Данило. У једном запису,⁵³ који не одређује ближу хронологију, помиње се да је неки инок јеклисијарх Варлаам писао прологе у Дечанима за време патријарха Данила. Данило је дао и пристанак, да кнез Стеван Лазаревић одузме, због невере, баштину Обраду Драгојлалићу и да се та баштина поклони Хиландару.⁵⁴ Најзад, зна се, да је 1395 Данило потврдио дарове кнегиње Милице, тада већ монахиње Јевгеније, и синова јој манастиру св. Пантелејмона на Светој Гори.⁵⁵ То је, колико ми је познато, последњи помен о патријарху Данилу. Он је умро 7 априла 1396 године.⁵⁶

САВА II (1396 после 1399)

Сава II изабран је за патријарха после смрти Данилове. Ни о њему не зна се ништа ближе. Зна се само толико да је у време смрти патријарха Јефрема (1399) Сава био жив и да је био на Јефремовом погребу.⁵⁷ Познат је и датум његове смрти. Умро је 7 октобра.⁵⁸

⁴⁶ Новаковић, Законски споменици 764.

⁴⁷ Ibid. 776.

⁴⁸ Стојановић, Записи и натписи III бр. 5042.

⁴⁹ Starine XVI, 39; Ловћенски одјек I 2—3, 94.

⁵⁰ Гласник XLII, 263.

⁵¹ St. Stanojević, Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle, Arch. f. slav. Phil. XVIII, 1896, 428.

⁵² Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 1927, бр. 135.

⁵³ Стојановић, Записи и натписи I бр. 206.

⁵⁴ Новаковић, Законски споменици 458.

⁵⁵ Ibid. 520—1.

⁵⁶ Датум код Стојановића, Записи и натписи III бр. 5043. Како се Милица помиње као монахиња Јевгенија најраније у једном писму Дубровчанима од 7 децембра 1395 (Стојановић, Повеље и писма I, 180), то је она негде у јесен или најраније у лето те године (Упор.: Рад. М. Грујић, Велика схмна кнегиње Милице, удовице Лазарева, Гласник скопског научног друштва XI, 1932, 238) постала монахиња. И како се у повељи Пантелејмона Милица помиње као монахиња, а зна се да је Данило умро 7 априла, ја сам исправио Јиречекову 1395 год., као годину Данилове смрти (Историја Срба IV, 169) у 1396.

⁵⁷ Starine XVI, 40; Ловћенски одјек I 2—3, 94—5.

⁵⁸ Стојановић, Записи и натписи III, бр. 5044.

КИРИЛ (после 1399—1419)

Сем да је непосредни наследник Саве II, ништа више не знамо о патријарху Кирилу. Када је задужбина деспота Стевана Лазаревића, манастир Ресави, дефинитивно завршена, осветио је манастир на Духове 1418 год. патријарх Кирил, у присуству високог клира, игумана и властеле.⁵⁹ Ускоро после тога Кирил је умро између 15 маја 1418 и 1 септембра 1419 г.⁶⁰

НИКОН (1420 после 1435)

Најранији помен о патријарху Никону је из 1420 године. Те године написао је, уз похвално слово кнезу Лазару, један запис неки смирени епактит Антоније Рафаил. Он помиње у свом запису да те године „Далматскија же держави свјаштенства началоство правјашту патријарху кир Никону“.⁶¹

Патријарх Никон десио се на патријаршиском престолу у доба последњих година деспота Стевана Лазаревића. Никон је преживео и деспота Стевана и трагичну ону годину непосредно иза деспотове смрти. Један, по имену непознати, монах, који је живео у манастиру св. Богородице у Браничеву, писао је око 1428 јеванђеље и у њему оставио диван један и драгоцен запис о приликама које су непосредно иза смрти деспота Стевана завладале.⁶²

Стање после смрти деспота Стевана било је критично. Нови деспот Ђурађ Бранковић са сабором, патријархом и духовницима био је на окупу. Поменути монах из Браничева дословно пише: „...светејшему же патријарху от престола ош'дшу и благоносним мужем иноким суштем к њему сабравшем се к странам дунавским, тамо и самому сушту благочастивому и господства земље српскије саприемнику, новому деспоту Георгију са сабором христомених људи“.⁶³

Патријарх је, дакле, био на сабору с Ђурђем Бранковићем. Он је лично, каже се, дошао из своје резиденције на саму северну границу — „к странам дунавским“. Тада је имало да се решава о испуњењу једне клаузуле уговора у Тати од 1426, којом се деспот Стеван обавезао да, у случају да умре без мушког потомства, Мађарима има да припадне Београд, Голубац и Мачва. Ђурађ је предао Београд Сигисмунду средином септембра 1427.⁶⁴ Стога ја мислим да је и патријарх дошао лично у Београд, где је са сабором присуствовао тој предаји Београда Мађарима. Патријарх је само због тога морао да се крене чак „к странам дунавским“, а нема сумње да је његово присуство било потребно.⁶⁵

Патријарх Никон преживео је то критично време првих година деспота Ђурђа и сву ону беду која је потресала Србију тих дана. Када је 1431 Константин Костенски писао биографију деспота Стевана Лазаревића, помиње

⁵⁹ Гласник XLII, 289—90. Датум када је завршена Ресави: Стојановић, Родослови и летописи бр. 625.

⁶⁰ Датум смрти (6927 = 1419) код Стојановића. Родослови и летописи бр. 243. Духови су 1418 године били 15 маја.

⁶¹ Стојановић, Записи и натписи III бр. 4950.

⁶² Ibid. I бр. 250.

⁶³ Ibidem, стр. 81—2.

⁶⁴ Јован Радонић, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века Нови Сад, 1905, 54; Јиречек II, 129.

⁶⁵ Ја не верујем, као што излаже Јурданџ Трифоновџ (Съединението на Ипекската патријаршија съ Охридската архиепископия въ XV в., Списание на българската академия на науките III, 1912, 22), да белешка браничевског монаха из манастира св. Богородице значи да је патријарх напустио своју резиденцију и дошао у престоницу да живи. Ја схватам да је патријарх дошао због заседања сабора. Уопште комбинација Трифоновова да је патријарх живео у престоници не поткрепљује се изворно. Ни оно што каже Константин Костенски (Гласник XLII, 325) како му је Никон „тамо тогдa пришедшу“ наредио да пише Стеванову биографију не потврђује закључак да је патријарх живео у престоници. После пада Жиче (1456) у турске руке патријарх је можда живео у Смедереву.

да је то учинио због тога што му се деспот у сну јављао, али он исто тако каже да је то учинио и по жељи патријарха Никона.⁶⁶

Последњи поуздан податак о патријарху Никону је из 1435 г., када се помиње у једном запису.⁶⁷ Колико је још он живео, када је умро — не зна се.

НИКОДИМ (после 1435 око 1453)

Никодим је изабран за патријарха, не зна се кад, после смрти Никонове. Изгледа да је испрва био игуман у манастиру Студеници, па онда рашки митрополит.⁶⁸ Најранији сигуран помен о њему као патријарху је из 1446 године. Тада се помиње да је приложио неке књиге „великој цркви патријархије Житчи“.⁶⁹ Око 1453 рукоположио је митрополита Теоктиста за старешину православне цркве у Молдавској. Последњи пут патријарх Никодим помиње се изворно 1453 год. Те године приложио је он књигу Златоустових беседа патријаршији.⁷⁰ То ће, без икакве сумње, бити онај исти Златоустов шестодневник, који је преписан две године раније на Св. Гори „от језика јеладскога на језик наш словенскии всесветеишему патријарху Србљем и Поморију кир Никодиму“.⁷¹

Никодим је био патријарх за чије је време (1453) пренео деспот Ђурађ Бранковић моћи јеванђелиста Луке у Смедерево. Зна се да се Ђурађ много интересовао да ли су то заиста моћи Св. Луке и да је за то питао и самога патријарха. Из очуваног писма Маре, удовице босанског краља Стевана, војводи Иванишу Влатковићу (од 25 августа 1463)⁷² види се да је деспот Ђурађ питао српског патријарха да ли је то заиста тело св. Луке, на што га је патријарх упутио на светогорског прота. И, пошто је добио обавештења да се заиста ради о телу св. Луке, Ђурађ је пренео светитељево тело из Рогуса у Смедерево.

О преносу св. Луке има два извора.⁷³ У једном рукопису каже се да је патријарх био болестан и да није могао лично да присуствује овој свечаности, него да је послао клир.⁷⁴ У другом, пунијем, рукопису изрично се помиње да је тада био патријарх Никодим. Ту се говори како је свечеве моћи, кад су стигле у српске пределе, први срео „всесветеиши патријарх србскии и поморскии кир Никодим на реце Мораве“, заједно са вишим и нижим клиром.⁷⁵ Тело св. Луке пренето је у Смедерево 12 јануара 1453 год.

Последњи, дакле, помен о патријарху Никодиму је из 1453 год. Да ли је он био на патријаршиском положају и после тога, није познато. Ја бих рекао да није дуго, јер један рукопис о преносу тела св. Луке помиње да је патријарх био болестан. По себи се разуме да се из тога не може и не сме извести закључак да је баш 1453 год. патријарх Никодим умро.

АРСЕНИЈЕ (1453?–1463?)

Последњи српски патријарх средњега века био је Арсеније.⁷⁶ У српским летописима поред имена патријарха Арсенија стоји забележено како за његово време Турци „примише“ бугарску и српску земљу и „наложише велики датак (суму) на патријаршискоју власт“.⁷⁷

⁶⁶ Гласник XLII, 325.

⁶⁷ Стојановић, Записи и натписи I, бр. 266.

⁶⁸ Руварац, Рашки епископи и митрополити Глас LXII, 1901, 23.

⁶⁹ Стојановић, Записи и натписи I, бр. 282–3, 6137.

⁷⁰ Ibid. 297.

⁷¹ Ibid. 293.

⁷² Dr. Franjo Rački, Prilozi zbirku srpskih i bosanskih listina, Rad I, 1867, 161.

⁷³ Marion Ruvarac, O prienosu tiela sv. Luke u Smederevo Rad V, 1868, 178–86; Ив. Павловић, О св. Луци и преношењу његова тела, Гласник LI, 1882, 90–5.

⁷⁴ Rad V, 183.

⁷⁵ Гласник LI, 93.

⁷⁶ У неким изворима Арсеније се помиње пре Никодима: Гласник VI, 44; Гласник XLII, 17–9; Стојановић, Стари српски родослови и летописи бр. 169.

⁷⁷ Стојановић, Родослови и летописи бр. 169; Гласник XXIII, 1868, 243.

Бугарин Трифонов мислио је да се ова белешка не односи на дефинитивни пад деспотовине, него на српско-турске борбе и први пад деспотовине 1438—9 год.,⁷⁸ јер се ту каже, да Турци „примише“ српску земљу, а тако се исто каже у летописачким белешкама за пад Смедерева 1459.⁷⁹

„Но когато“, наводим речи Трифонова,⁸⁰ „лѣтописитѣ говораѣтъ за борбитѣ, що сѣ свѣршали сѣ първото падане на деспотството, тѣ всѣкога споменуваѣтъ за плѣнѣ и за разсипване на сръбската земя.“⁸¹ И како је Трифонов однекуд пронашао да ова забелешка уз Арсенијево име говори не само за заузимање, него и „плѣнуване“ Србије, узео је да се ту ради о првом паду деспотовине. Како се у неким рукописима Арсеније помиње пре Никодима, Трифонов је, нарочито на основу белешке уз Арсенијево име, узео да је Арсеније био претпоследњи, а не последњи патријарх.⁸²

Трифонов је, међутим, својим излагањима доказао баш супротно ономе што је хтео. У тој белешци уз патријарха Арсенија не говори се ни о каквом плењењу и пљачкању. Ту се јасно каже, да Турци „примише“ српску земљу и ударише данак на патријаршију. А исти тај израз „примише“ летописци употребљују кад бележе пад Смедерева.

Трифонов је пошао с извесним предубеђењем и зато је код њега Арсеније претпоследњи, а Никодим последњи српски патријарх. Јер основна његова теза је: да је под последњим патријархом Никодимом извршено спајање Пећке патријаршије и Охридске архиепископије. Трифонов је, прилично натегнуто уосталом, доказивао да је то спајање било изведено негде пред крај 1445, или на почетку 1446 године и да је Никодим био први поглавар сједињене пећко-охридске цркве. Како се у исто време, кад се помиње патријарх Никодим, помиње и охридски архиепископ под истим именом, Трифонов је извео закључак да је реч о истом лицу, идентификовао их је и створио хипотезу о спајању пећке и охридске цркве у време Никодимово.⁸³

Никодим, у колико се поуздано изворно зна, помиње се увек и свуда као „патријарх Србљем и Поморију“, „патриарх србски и поморски“, или „Никодим, по милости Божијеи патриарх“. И у летопису румунског манастира Путне каже се да је молдавски кир Теоктист освешан на митрополитство „патриархом Никодимом србским“.⁸⁴ Из свега овога не види се да је Никодим био поглавар уједињене пећко-охридске цркве и да је за његово време извршено то уједињење.⁸⁵

Кад то кажем имам на уму једно важно место, које је Трифонову остало непознато, а из кога се види да је још средином 1455 постојао српски, или — како се у том извору каже — рашки патријарх. 4 јула 1455 писао је из

⁷⁸ Списание на българската академия на науките III, 16—8.

⁷⁹ Примери код Стојановића, Родослови и летописи бр. 735.

⁸⁰ Списание 17.

⁸¹ Примери код Стојановића, Родослови и летописи бр. 657, 695—700.

⁸² Списание 18—9.

⁸³ Ibid. 33—42.

⁸⁴ А. И. Яцимирский, Григорий Цамблак, С. Петербургъ, 1904, 268. Цитирам по Јацимирском, пошто J. Bogdan, Vechile scripse moldovenesci rapa la Urechia, где се на 144 стр. налази тај текст, нисам имао у руци. Код Јацимирског се налази и текст пољско-молдавског летописа Николе Бжескаго: „Potem poczeli byt wladikowie i mitropolitowie od patryarchy Nikodema zeimi serbskiey za krola Jurga Despota“ (Яцимирский, op. cit. 268 н. 1 и 284—5); У тзв. Васкресенском летопису нема помена о посвећењу Теоктистовом. А. И. Яцимирский, Сказание в кратце о молдавскихъ господаряхъ въ воскресенской лѣтописи, Санктпетербургъ, 1901, 24.

⁸⁵ У једном рукопису Њамецког манастира у Румунији помиње се под 1453 г. да је Теоктист благословљен од српског архиепископа кир Никодима (Яцимирский, 296). На натпису у цркви села Лешана код Охрида (Стојановић, Записи и натписи I, бр. 300) из 1452 помиње се да је та црква задана „в дни архиепископа Никодима“ Сасвим треба одбацити хипотезу Трифонову (Списание 30), да се Никодим у српским епархијама звао патријархом, а у бугарским (охридским) архиепископом. Осутство познавања ствари осећа се у писању Трифонову, да је Никодим „почналь да се подписва сѣ зелено мастило като охридски архиепископъ“ (Списание 30). Српски патријарх потписивао се увек зеленим мастилом. Срав: Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици (Глас 106, 1923), 48 н. 8; Јиречек IV, 168.

Ђура Јован Капистран папи Калисту III. У писму му, између осталог, јавља, да Срби „de obedientia papaе nihil curant, dicentes quod patriarcha Rascianorum est eorum papa“.⁸⁶ Да ли је у том врло мучном тренутку кад је заседавао сабор у Ђуру био патријарх Никодим, или је већ био Арсеније, то се за сад не зна. Али стоји и остаје факат да је добро упућени Капистран јавио папи, како Срби не воде много рачуна о папи у Риму, јер имају свога патријарха, који је за њих папа и кога слушају. Да у тај мах није било патријарха, него да је поглавар српске цркве био охридски архиепископ, или и охридски архиепископ, Капистран би, бар у писму папи, био толико обазрив да му не да титулу патријарха, него архиепископа. И околност да се патријарх ту изрично зове рашким, утврђује ме у уверењу да се ради о лицу које нема тако широко административно подручје, као што би имао поглавар уједињене пећко-охридске цркве.

Патријарх Арсеније, нема сумње, преживео је пад Србије. Белешка уз Арсенијево име, како су Турци ударили велики намет на патријаршију, очевидно сведочи, да српска патријаршија није укинута и да није пропала одмах после пада деспотовине. Напротив, она јасно потврђује да је патријаршија и после тога постојала, чим се на њу удара намет. Али је неоспорно сигурно, да је Арсеније последњи српски патријарх средњег века и да све до Макарија Соколовића (1557) није било пећког патријарха. Љубомир Стојановић имао је права кад је писао,⁸⁷ да је смрћу патријарха Арсеније нестало и организоване српске цркве, „јер се није могао састати сабор да новог патријарха изабере“.

Српска црква није непосредно после пада деспотовине сједињена с охридском. Али да је доцније, временски непознато кад, то учињено — у то се не може да сумња. Грамота цариградског патријарха Јеремије неоспорно сведочи да је пећка црква била под охридском. Данас се зна још и о покушају да се пећка црква (око 1530) оцепи од охридске. То је буна смедеревског епископа Павла, која је прилично добро расветљена.⁸⁸

Миодраг Ал. Пурковић

RÉSUMÉ

Dans cet article l'auteur Miodrag Purković, assistant au Seminair historique à la Faculté des lettres à Skoplje, écrit sur *Les patriarches serbes du moyen âge*.

Le patriarcat serbe a été fondé en 1346, la même année où le roi de Serbie, Étienne Dušan fut couronné empereur des Serbes et des Grecs.

Le premier patriarche serbe, *Joanikije*, avait été d'abord „logothet“ du roi et puis archevêque. Le rôle du patriarche Joanikije n'était pas exclusivement ecclésiastique. Il jouait aussi un rôle politique. C'est en 1354 qu'on trouve le patriarche dans le monastère de Žiča où il était venu sur l'invitation expresse du tsar Dušan. C'est au mois d'août 1354 que le tsar Dušan commença ses pourparlers avec la Curie d'Avignon. L'auteur suppose que Joanikije n'avait été invité par le tsar au monastère de Žiča que pour donner à celui-ci son opinion sur les rapports du tsar de Serbie avec le pape. Pendant son séjour au monastère de Žiča, le patriarche tomba malade et, peu après, il mourut (le 3 septembre 1354). Le 29 août le pape Innocent VI écrivit une lettre au tsar Dušan. Cette étonnante concordance de temps prouve à l'auteur qu'en ce moment là le patriarche jouait un rôle qui nous paraît peu clair aujourd'hui.

⁸⁶ P. Eusebius Fermendžin, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica (Mon. spect. hist. Slav. Mer. XXIII, 1892), 226.

⁸⁷ Љуб. Стојановић, Српска црква у међувремену од патријарха Арсенија II до Макарија (око 1459—63 до 1557 г.) Глас 106, 1923, 123.

⁸⁸ Ibid. 113—31.

A l' époque du patriarche *Sava Ier*, l' église serbe et l' église de Constantinople commencèrent des pourparlers relatifs à la question de l' anathème. Le patriarcat serbe ne fut reconnu par l' église de Constantinople qu' après la mort de *Sava Ier*, en 1375. Contrement à la thèse de Michel Lascaris, l' auteur soutient, que le patriarcat serbe fut reconnu par l' église de Constantinople.

Jefrem fut patriarche jusqu'en 1380 (on pensait jusqu'à présent qu' il l' avait été jusqu'en 1382) et *Spiridon* lui succéda, par conséquent, en 1380. Après la mort de celui-ci, Jefrem administra pendant un certain temps le patriarcat, car après la bataille de Kosovo il était impossible d' élire un patriarche.

Ce fut le patriarche *Danilo* qui succéda à Jefrem. Danilo mourut en 1396 (jusqu'a présent on pensait qu' il était mort en 1395).

Nous ne connaissons que de nom les autres patriarches. Ce sont: *Sava II*, *Kiril* (mort, comme il semble, entre le 15 mai 1418 et 1er septembre 1419), *Nikon*, *Nikodim* et *Arsenije*. Sous le dernier patriarche Arsenije, la Serbie tomba aux mains des Turcs.

M Purković examine plus en détail la question suivante: le patriarcat de Serbie avait il été cessé à partir du jour où l' État serbe tomba sous la domination turque? Un savant bulgare, Jurdan Trifonov, a étudié cette question, mais nous ne pouvons pas accepter son opinion. Les faits apportent des conclusions tout a fait différentes de celles qu' il nous présente. Le patriarcat de Serbie n' était pas sous le patriarche Arsenije réuni à l' archêveché d' Ohrid. La reunion des deux églises, celle de Serbie et celle d' Ohrid, est postérieure à la chute de la Serbie médiévale.
